

Я. В. Ковальова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ
«БЕЗБОЖНА ЮНІСТЬ» ОДЬОНА ФОН ГОРВАТА**

Висвітлено особливості жанрової концепції роману на сторінках прозового твору «Безбожна юність» австрійського письменника епохи Віденського модерну. Конгломерат ідей щодо обігравання жанрового канону на сторінках роману Одьона фон

© Я. В. Ковальова, 2015

Горвата розглядається як своєрідний творчий експеримент в європейській літературі початку ХХ сторіччя, в якому зустрічається національне й наднаціональне, традиційне й новаторське. Відчутним є вплив австрійської мовної чутливості, німецького експресіоністського театру; у руслі модернізму творчо переосмислюються психологізм персонажів, трансцендентальність буття, неоднозначність світосприйняття.

Ключові слова: модернізм, генералізація образів, біблійна тематика, інтелектуальний, морально-етичний, кримінальний роман, лейтмотив, поліфонія.

Исследованы особенности жанровой концепции романа на страницах эпического произведения «Юность без бога» австрийского писателя эпохи Венского модерна. Очевидный конгломерат идей, который синтезирует Эден фон Хорват, чтобы обыграть жанровый канон на страницах своего романа, рассматривается как своеобразный творческий эксперимент в европейской литературе начала ХХ столетия, где очевидны встречи национального и наднационального, традиционного и новаторского элементов. Очевидно влияние австрийской идеи языковой чувственности, немецкого экспрессионистского театра; в русле инноваций модернизма творчески переосмысливаются психологизм персонажей, трансцендентальность бытия, неоднозначность мировосприятия.

Ключевые слова: модернизм, генерализация образов, библейская тематика, интеллектуальный, морально-этический, криминальный роман, лейтмотив, полифония.

This article provides the analysis of specificity of the genre concept of the novel in the book “Youth without God” written by Ödön von Horvath in the Viennese Art Nouveau era. Synthesis of ideas around the novel canon is a unique creative experiment in the European literature in the XX century, which shows the connection of national and over national, traditional and innovative elements. The Austrian language sensitivity going back to Austrian play writers Raimund and Nestroy and the idea of expressionist theater as well the epic one created by B. Brecht were rethought by the author and affected his novel oeuvre. In line with the modernist quest Ödön von Horvath fills his social-psychological novel that includes a criminal fable with philosophical and ethical problems. The introduction of the Bible stories helps to rethink the philosophical context of “transcendental homelessness” (after G. Lukacs’s definition). At the same time the human values are audited. The main character’s experience with the effect of individuation recreates the situation that is typical for Bildungsroman. The narrator leads his character through the series of tests to save his soul and conscience. The literal techniques like leitmotif and polyphony as well quotation are used to demonstrate the idea of polysemy in the world around us. So, the novel “Youth without God” is interesting for the layering of genre and stylistic structures that opens a lot of interpretations.

Keywords: modern, generalization, bible topic, intellectual novel, ethical novel, crime, up-bringing novel, leitmotif, polyphony.

Ім’я австрійського письменника угорського походження Одьона фон Горвата залишається маловідомим для українського читача, хоча в австрійських школах і в багатьох німецьких гімназіях драматургія та невелика за обсягом романна творчість фон Горвата є програмною, а твори цього митця друкуються в антології австрійської прози початку ХХ століття.

За свою коротку творчу біографію (1901–1938 рр.) Одьон фон Горват написав сімнадцять п’єс, які були визначені за жанром як «народні» („Volksstück“), що пояснювали специфікою тематики – „Fragen des Volkes“, використанням близьких простому людові художніх засобів – „... Probleme auf eine volkstümliche Art behandelt“, наданням переваги звичайному обивателю як головному діючому персонажу – „... die gesamte Gesellschaft... , die zu neunzig Prozent aus Kleinbürgern besteht“ [7, S. 576]. Своєю місією драматург вважав просвітництво мас, що ставить його в один ряд з цілою низкою німецькомовних письменників, публіцистів міжвоєнних років, серед яких були Карл Краус, Бертольд Брехт, Еліас Канетті, Альфред Деблін, Т. Манн, Р. Музіль. Вже за багато років до відкритої фашистської експансії, усвідомивши загрозу націонал-соціалістів, Одьон фон Горват кує слово як

художню зброю з метою пробудження самосвідомості обивателів – „die älteren Herren, die sich von Aufmärschen der Faschisten in ihrer Gemütlichkeit nicht stören lassen möchten“ [7, S. 577].

Якщо тематика п'єс фон Горвата уявляється класичною й звичайною для 30-х років ХХ ст., то художні засоби, які застосовував драматург, визначаються в сучасному літературознавстві «новим словом в театре ХХ века» (Павлова, 2005). Фон Горват створює новий тип народної комедії, що відбувалося під впливом тогочасного руху «нової діловитості» (Neue Sachlichkeit). Австрійський автор підхоплює ідею театрального прийому Бертольда Брехта «ефект очуження» й надає йому нове бачення, новий рівень. Так, брехтівське «очуження» досягається зовнішніми засобами – порушення дій відбувається за рахунок впровадження авторських коментарів, зонгів, у той час як фон Горват використовує «внутрішні» засоби «очуження»: він начебто «зриває маски з бюргерської самосвідомості через репліки своїх персонажів» [6, S. 16]. Драматурга фон Горвата вважають нащадком суто австрійської літературної традиції, яка закорінена у творчості народних драматургів Каканії Раймунда й Нестроя. Мова на сторінках п'єс фон Горвата, так званий «жаргон освіченого бюргера» (Bildungsjargon), який складається з безлічі цитат, прислів'їв, політичних лозунгів, кліше, що відображають звичайні поведінкові моделі обивателів, спрямована на «викриття хибної свідомості» звичайних громадян: „Demaskierung des Bewusstseins“, „der Kampf des Bewusstseins gegen das Unbewusstsein“ [4, S. 161, 165].

Мовний колорит є ознакою романної творчості Одьона фон Горвата, де мова набуває нової функції – якнайточніше зобразити буденність бюргерів, що перетворює письменника на «достовірного хроніста свого часу». Великий успіх приходить до фон Горвата завдяки роману «Безбожна юність» (1937). Але, перекладений багатьма мовами, роман увійшов до списку шкідливих для німців творів, що змусило автора емігрувати до Парижа. Ще до появи роману письменник, не знайшовши порозуміння з новою владою націонал-соціалістів, опиняється в типовій для австрійського письменництва того часу політичній та духовній ситуації «втєчі без кінця». Як слушно зазначає науковець В. М. Толмачов, з'ясувалося, що «...писатели, творившие на периферии немецкоязычного региона и сформировавшиеся по преимуществу в католическом и еврейском духовном окружении, оказались при осмыслении происходящего в мире прозорливей и настойчивей тех, кто опирался на мощную культурную традицию протестантизма» [3, с. 230]. Ситуація емігранта зумовлює для фон Горвата зміну у світовідчутті, де національне австрійське поступається наднаціональному, що перетворює австрійського драматурга на письменника-космополіта й вимагає освоєння нових літературних форм. Одьон фон Горват залучається до творчого експерименту з новими нарративними техніками в жанрі роману.

Дії роману відбуваються не в австрійській столиці, а в маленькому німецькому містечку, де оповідач – головний герой стає не тільки свідком, але й непрямим співучасником вбивства підлітка, гімназиста, в чьому класі він був учителем. Хоча фабула оповідання розгортається за канонам кримінального роману, вона залишається динамічною константою, тобто допускає входження інших різновидів романного інваріанту, що уможливорює своєрідну жанрово-стильову мозаїку на сторінках «Безбожної юності». Автор, обираючи тип оповідання від першої особи („Ich-Form“), намагається провести соціально-психологічне розслідування скоєного злочину, зображає складні буттєві умови виживання персонажів (діти з голодними очима; вчитель, який, ледве годуючи себе, має фінансово підтримувати старих батьків; одинока селянка, єдиною їжею для якої на цілий тиждень стає кусень хліба й склянка молока). Проте домінуючим уявляється в романі морально-етична й філософська проблематика.

Передаючи оповідальну функцію освіченій людині – вчителю гімназії з історії та географії, автор створює широкий простір для паралелей, алюзій, цитат. За допомогою цих художніх засобів історичний контекст роману значно розширюється. Так, зіставлення сучасної політичної ситуації на сторінках роману з тією, що відбувалася «у 287 році до Різдва Христового у Римі» [5, S. 20–21], оповідач використовує, щоб підкреслити значущість знань з історії для недопущення «багатих плебеїв» до керування державою. Своєрідне звернення автора: «Не забудьте про це знову!», на жаль, залишається непочутим для переважної кількості населення сучасної йому дійсності.

Роздуми оповідача про молоде покоління тісно переплетені з біблійними історіями Старого заповіту. На сторінках роману активно тематизуються Первородний гріх, Всесвітній потоп, віра в бога загалом. Цікаво, що письменник фон Горват ще у 1929 році, коли ставилася його п'єса «Фунікулер», «публічно зрікається католицької віри» [1, с. 418]. Образ бога на сторінках роману має іронічно-саркастичне наповнення – у вигляді чоловіка, який гойдається на серпі місяця й «плює» на людей зверху, посміхаючись «злими, підступними очима» („Über die Wolken raucht der Mann im Mond... Spuck mich nur an, Mann im Mond“) [5, S.75]. Проте, йдеться не про реабілітацію віри, релігії, які для багатьох сучасників стали зручним прикриттям для злочинів, а про художній засіб осмислити персональну ситуацію у філософському контексті «трансцендентальної бездомності», за висловом теоретика сучасного роману Г. Лукача, а також зіставити власне життя з вічними цінностями, про гуманність яких прийнято згадувати в людському суспільстві лише під час глобальних катастроф.

Мимовільна співучасть оповідача у вбивстві його учня, що кульмінує у визнанні вчителем своєї провини в суді, чому передувала його дуже болюча душевна драма, внутрішні сперечання із своїм власним «я», своїм обов'язком як людини, вихователя, так й сина, визначає ще одну нарративну модальність роману фон Горвата. Вона пов'язана з традицією роману виховання, що спостерігається в австрійському та німецькому літературному просторі епохи Модерну. Оповідач роману «Безбожна юність» є протиставленим своєму оточенню через необережну зі свого боку поведінку до профашистськи налаштованого оточення у гімназії. У повній самотності намагається він провести «ввісекцію» своїх моральних підвалин, що нагадує метод глибинної психології К. Г. Юнга, своєрідний шлях до себе, шлях індивідуалізації. В суді, де вчитель наважується розповісти правду про свою мимовільну участь у вбивстві, відбувається катарсис почуттів, який, уявляється, несе очищення душ й породжує «ланцюгову реакцію», тобто правда вчителя інспірує інших учасників злочинних подій говорити також правду: „Warum erst jetzt? Weil der Herr Lehrer auch die Wahrheit gesagt“ [5, S. 104]. Таким чином, історія вчителя перетворюється на «біографію душі», яка досягає певної зрілості й одужує, а головний герой усвідомлює свою правоту й знаходить у собі сили жити далі: „Der Neger fährt zu den Negern“ [5, S. 149].

Попри начебто оптимістичний фінал роману фон Горвата оповідач залишається аутсайдером, від'їжджаючи до Африки, не знайшовши порозуміння із співвітчизниками. У рідній країні продовжують існувати ті, хто презентує іншу перспективу бачення світу й чий голоси не розчиняються у фінальному акорді. Використовуючи новітні техніки роману, письменник створює ефект поліфонії. Повторювання цитат окремих персонажів („Es ist Unkraut und gehört vertilgt“ [5, S. 42], „Jeder, der mein Kästchen anrührt, stirbt“ [5, S. 69]) набувають значення лейтмотивів, які в першому випадку узагальнюють ідею жорстокості простого люду, у другому – висвітлюють природну схильність молодого покоління до агресії. Застиглою у лапках прямої мови залишається промова ненависті батька загиблого учня, який обвинувачує гуманізм вчителя. Автор обіграє формалізм суддів, що є

гарантами державного устрою та справедливості. Філософія пастора чи бутафорія звільненого вчителя з кличкою «Цезар» відіграють також важливу роль у загальній концепції подій роману. Поліфонія нівелює можливість однозначного вирішення морально-етичної проблеми роману, що зближує твір Одьона фон Горвата з інтелектуальним романом, однією з головних рис якого вчені визнають ідею «багатозначності», яка розгортається «в гамму відтінків і відносин надзвичайної складності» [2, с. 418].

Невеликий за обсягом роман австрійського письменника (149 с.), визначений багатозаровістю жанрово-стилістичних структур, демонструє сміливий творчий експеримент, який унаочнює еволюцію жанру роману.

Бібліографічні посилання

1. Антологія австрійської прози початку XX століття / післямова Йоханна Зоннляйтнера; укл.: Вера Фабер. – К. : Темпора, 2014. – 450 с.
2. Днепров В. Черты романа XX века / В. Днепров. – М.-Л. : Советский писатель, 1965. – 545 с.
3. Зарубежная литература XX века / [под ред. В. М. Толмачова]. – М. : Изд. центр «Академия», 2003. – 640 с.
4. Horvath Ödön von. Kasimir und Karoline. Volksstück / Ö. von Horvath. Hrsg. K. Kastberger, K. Reinmann. – Stuttgart : Reclam, 2009. – 287 S.
5. Horvath Ödön von. Jugend ohne Gott / Ödön von Horvath. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1983. – 185 S.
6. Kurzenberger H. Hotvarths Volksstücke. Beschreibung eines poetischen Verfahrens / H. Kurzenberger. – München : Suhrkamp Verlag, 1974. – 324 S.
7. Zeyringer Klaus, Collner Helmut. Eine Literaturgeschichte: Österreich seit 1650 / Klaus Zeyringer. – Innsbruck : StudienVerlag, 2012. – 840 S.

Надійшла до редколегії 02.03.2015 р.

УДК 821.11-31.19

И. Ю. Потоцкая

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

FAMILIAR ESSAY: ВЗГЛЯД ВИРДЖИНИИ ВУЛФ НА ТРАДИЦИИ ЖАНРА В АНГЛИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Наведено спробу аналізу поглядів Вірджинії Вулф як теоретика літератури на традицію жанру *familiar essay* у контексті сучасної письменниці англійської літератури. У своїх працях «Сучасне есе» та «Занепад есе» Вулф звертає увагу на проблеми жанру та особливості його розвитку, підкреслюючи актуальність *familiar essay* для письменників XX сторіччя. На думку Вулф, саме цей жанр найбільш сприяє створенню унікального зв'язку між письменником та читачем і заохочує читача до дискусії, яка триває навіть після того, як книга прочитана. Талановитий есеїст (згідно з Вулф) має особливу здібність робити нас повноправними співучасниками «бесіди» між автором та читачами, що ніколи не припиняється.

Ключові слова: В. Вулф, родинний есей, модернізм, літературний жанр.

Предлагаемая статья представляет собой попытку анализа взглядов Вирджинии Вулф как теоретика литературы на традицию жанра *familiar essay* в контексте современной писательницы английской литературы. В своих работах «Современное эссе» и «Упадок эссе» Вулф обращает внимание на проблему жанра и особенности